

ČESTICE U NASTAVI JUŽNOSLAVENSKIH JEZIKA

Virna Karlić — Jelena Tušek (Zagreb)

Sažetak:

Rad se bavi položajem i obradom čestica u nastavi južnoslavenskih jezika. Prvi dio rada posvećen je teorijsko-metodološkim problemima vezanim za tumačenje čestica te njihovim odražavanjem u nastavi i jezičnim priručnicima. U drugom dijelu prikazan je način definiranja i kategorizacije čestica u izabranim gramatikama južnoslavenskih jezika, dok su završne cjeline posvećene analizi obilježavanja čestica u rječnicima te njihovoj obradi u udžbenicima stranih jezika.

Ključne riječi: južnoslavenski jezici, čestice, modalnost, glotodidaktika

Particles in Teaching South Slavic Languages

Abstract:

This paper deals with the position and treatment of particles in teaching South Slavic languages. The first part of the paper is dedicated to theoretical and methodological problems related to the interpretation of particles and to the way they are reflected in teaching and in language handbooks. The second part demonstrates how to define and classify particles in selected grammar books of the South Slavic languages, while the final chapters are dedicated to an analysis of marking particles in dictionaries and to their treatment in foreign language textbooks.

Keywords: South Slavic languages, particles, modality, glotodydactics

1 Čestice na marginama južnoslavističkih jezikoslovnih studija

Iako će se u današnje vrijeme lingvisti jednoglasno složiti s tvrdnjom da čestice imaju vitalnu funkciju u jezičnoj komunikaciji, dosadašnja pažnja posvećena tom fenomenu u jezičnim priručnicima južnoslavenskih jezika izrazito je mala. Jedan od glavnih uzroka tome zasigurno je činjenica da je tradicionalna, strukturalistički orijentirana južnoslavistička gramatička misao u prvi plan stavljala semantički transparentne (u većini slučajeva promjenjive), a zapostavljala one manje transparentne riječi, uglavnom ih tumačeći kao dopunjače ili naglašivače/pojačivače značenja, čije je osciliranje između leksičkog i gramatičkog statusa i mogućnosti upotrebe na nekoliko različitih načina otežalo njihov opis

(Kordić, 2002:9). Osim toga, čestice su nerijetko ostajale nedefinirane zbog naglašavanja morfoloških, a zanemarivanja sintaktičkih i drugih kriterija (Sesar, 2005: 59) u strukturalistički zasnovanim interpretacijama. Nisu rijetki ni slučajevi u kojima su se čestice smatrale svojevrsnim *ostatom* koji je valjalo negdje priključiti, pa ih se svrstavalo među razne vrste riječi (Badurina, 2008: 27) ili ih se, pak, smatralo redundantnim jezičnim sredstvima i signalima niskog stupnja pismenosti i slabih govornih sposobnosti. Glavi razlog tome bilo je inzistiranje na nediskurzivnim teorijsko-metodološkim pristupima jeziku, koji su se pokazali neadekvatnima, budući da veliki broj nepromjenjivih riječi, pa tako i čestica, ima značenje, službu i uopće narav ovisne o kontekstu (Pranjkić, 2005: 33). Bavljenju česticama nije išao u korist niti interes tradicionalno orijentiranih lingvisti usmjeren isključivo na pisani jezik, što je dovelo do zanemarivanja govornog jezika kao predmeta lingvističkog interesa (Mišković-Luković i Dedaić, 2010: 8).

2 Kratki pregled pristupa proučavanju čestica

Strukturalistička lingvistika je u fokusu svojega interesa imala jezik kao apstraktni sustav, dok je govor kao njegov dihotomijski par zanemarivala. Gramatika utemeljena na strukturalističkim načelima nije bila zainteresirana za načine i planove jezične upotrebe, što je rezultiralo ogoljivanjem jezičnih jedinica od njihove komunikacijske biti i prirodnog okruženja, a kao posljedica toga došlo je do zanemarivanja činjenice da je rečenica rezultat govornikova svjesnog odabira, čija kompleksna jezična struktura ima neupitne pragmatičke vrijednosti (Badurina, 2008: 17). Razvojem funkcionalne gramatike dolazi do prebacivanja težišta interesa na funkcionalni potencijal jezika i njegove komunikacijske mogućnosti, a u fokus istraživanja nastupa tekst kao temeljna jedinica preko koje se pristupa jeziku, tj. svim jezičnim jedinicama nižeg ranga, što je ujedno i temeljno načelo lingvistike teksta (ibid. 21). Iako je ovakvim pomakom došlo do znatnog širenja konteksta i vizure jezične interpretacije, funkcionalna gramatika i tekstualna lingvistika i dalje rade sa apstrahiranim tekstom, budući da ga odcjepljuju od njihova nejezičnog i situacijskog konteksta. Za uključivanje punog (izvan)jezičnog konteksta u jezične analize zaslužna je američka lingvistika, iznjedriviši dva pristupa koji su nadogradili dotadašnju suprasintaktičku lingvistiku promatranjem jezika i jezične djelatnosti u širem kontekstu – pragmatiku i analizu diskursa. Suvremeni pristupi česticama omogućavaju potpuno novu i neophodnu perspektivu proučavanja, budući da svojim teorijsko-metodološkim aparatom nalažu interpretaciju kakvu tradicionalni teorijski modeli nisu registrirali, dok njihova interdisciplinarna orijentiranost iznova rezultira novim spoznajama. Ovdje će se kao primjer doprinosa primjene suvremenog teorijsko-metodološkog aparata ukazati na dva takva obilježja:

a) **Čestice kao sredstva iskazivanja modalnosti.** Analiza gramatika pokazuje da tradicionalna kategorizacija čestica prvenstveno počiva na strukturnim

kriterijima. Poteškoće razgraničavanja između čestica i drugih vrsta riječi upravo su rezultat zanemarivanja njihovih sintaktičkih, funkcionalnih i pragmatičkih obilježja. Rješenje toga problema Sesar (1992: 252) vidi u uključivanju modalne funkcije kao obilježja sintaktičke prirode u opis obilježja čestica, čime bi se postiglo njihovo jasno razgraničavanje od drugih formalno i/ili semantički podudarnih riječi.

b) Čestice kao vrsta pragme. Prema definiciji Nede Pinatrić (2002: 38), pragme su preoblikovane *ujezičene* jedinice neverbalnog koda, a autorica ih dijeli na tri temeljne skupine: kulturološke (koji se koriste po načelu društvenog bontona određene jezične zajednice), emotivne (kojima se emocionalno kolorira iskaz) te automatizirane (ili poštapalice koje služe za popunjavanje stanke i druge svrhe u govoru). Pragme su kategorija jezičnih sredstava znatno šira od čestica, ili drugim riječima – čestice su tek jedan vid pragme koji se pojavljuje u jeziku.

3 Analiza obrade čestica u jezičnim priručnicima pojedinih južnoslavenskih jezika

U ovoj cjelini rada slijede prikazi rezultata analiza provedenih nad izborom gramatika hrvatskog, makedonskog, slovenskog i srpskog jezika. Prvo potpoglavlje posvećeno je analizi definicija čestica, drugo se bavi njihovim klasifikacijama, a treće analizom obrade čestica u izabranim udžbenicima i rječnicima.

3.1 Analiza definicija čestica u gramatikama južnoslavenskih jezika

Na temelju analize provedene nad recentnim¹ gramatikama hrvatskog, makedonskog, srpskog i slovenskog jezika definicije i načini obrade čestica mogu se razvrstati u tri skupine:

a) Prvu i najzastupljeniju skupinu čine definicije u gramatikama koje izdvajaju čestice kao zasebnu vrstu riječi, a obrađuju ih u okviru poglavlja o morfologiji, s time da se u većini analiziranih gramatika definicija ne zadržava isključivo na morfološkim obilježjima čestica, nego uključuje i njihove sintaktičke i semantičke funkcije². U pojedinim gramatikama definicija obuhvaća i njihova pragmatička obilježja³.

U svim gramatikama ove skupine česticama je posvećeno malo pažnje te su uz navedene definicije ponuđeni primjeri i eventualno opće klasifikacije. Iznimku

¹ U radu su analizirane gramatike hrvatskog, makedonskog, slovenskog i srpskog jezika objavljene u razdoblju od 1990. godine do danas.

² Klajn (2006: 169), Težak i Babić (1994: 140), Bojkovska et al. (2005: 138), Simić i Jovanović (2007: 139).

³ Mrazović i Vukadinović (1990: 405), Barić et al. (2003: 282–3), Stanojčić (2010: 194), Toporišić (2000).

predstavljaju *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance* (Mrazović i Vukadinović, 1990) te *Slovenska slovnica* (Toporišič, 2000) koje nude detaljan opis te klasifikaciju čestica na svim jezičnim razinama. U svim navedenim gramatikama čestice se spominju i u cjelini o sintaksi, no obrađuju se tek malobrojni primjeri u okviru poglavlja posvećenim gramatičkom ustrojstvu pojedinih rečeničnih vrsta.

b) Drugu skupinu čine gramatike koje izdvajaju čestice kao zasebne vrste riječi, ali ih obrađuju isključivo kao sintaktičku pojavu. To je slučaj u gramatici autora Silića i Pranjkovića (2007: 38) u kojoj se čestice u okviru poglavlja o morfologiji izdvajaju kao zasebna vrsta riječi, s time da im se pridaje definicija koja se temelji na njihovoj sintaktičkoj, semantičkoj i pragmatičkoj funkciji. Čestice su kao predmet zasebnog poglavlja u ovoj gramatici obrađene unutar cjeline o sintaksi, a njihova definicija popraćena je i razgranatom klasifikacijom. Za slično rješenje odlučio se i Piper (2009: 393), koji u cjelini o morfologiji navodi čestice kao zasebnu vrstu riječi, svrstavši ih u kategoriju komunikacijski nesamostalnih gramatičkih riječi primarno sintaktičko-pragmatičke funkcije. U poglavlju o morfologiji autor se ne bavi česticama, nego ih obrađuje u sklopu cjeline o sintaksi, i to poglavlja pod naslovom *Semantički i pragmatički sadržaj predikatskog izraza*. Za razliku od gramatike Silića i Pranjkovića (2007), u ovoj gramatici nema posebnog poglavlja posvećenog definiciji i klasifikaciji čestica, nego se one obrađuju posredno.

c) Treća skupina okuplja gramatike u kojima čestice nisu klasificirane kao zasebna vrsta riječi, a to je slučaj u gramatikama makedonskog jezika Fridemana (2003) i Topolinjske (2009). U navedenim gramatikama čestice se ipak spominju u poglavljima koja se bave gramatičkim ustrojem pojedinih vrsta rečenica, s time da ih Frideman imenuje terminom *particles* (riječ je o gramatici pisanoj na engleskom jeziku), dok ih Topolinjska u tim situacijama označava neutralnijim terminom *operator*.

Na temelju provedene analize može se zaključiti da većina gramatika posredno ili neposredno obrađuje čestice kao zasebnu kategoriju riječi. Ipak, tek im mali broj gramatika posvećuje odgovarajuću pažnju, što je u skladu s tradicionalnom strukturalističkom orijentacijom većine analiziranih gramatika, koje se uglavnom zadržavaju na njihovim morfološkim i sintaktičkim obilježjima, iako se u definicijama nerijetko navode i njihove pragmatičke funkcije.

3.2 Klasifikacija čestica u odabranim južnoslavenskim gramatikama

Rezultati analize pokazuju da se čestice u pojedinim gramatikama različito klasificiraju, i to najčešće s obzirom na sljedeće kriterije: **(1) samostalnost/nesamostalnost** prema tome modificiraju li čestice sadržaj cjelokupne rečenice ili značenja pojedinih riječi u rečenici; **(2) funkciju formiranja niječnih, upitnih, zahtjevnih i zapovjednih rečenica** – u tu kategoriju svrstavaju se čestice *li, zar,*

neka, da, ta, ne itd.; **(3) funkciju formiranja oblika** – Bojkovska et. al (2008: 218) pod ovom kategorijom navode primjere koji se u ostalim gramatikama ne vode kao čestice: npr. nenaglašeni oblik glagola *htjeti* za tvorbu futura ili čak prefikse za tvorbu komparativa (*po-*) i superlativa (*naj-*), dok Težak i Babić (1994: 140) u ovu kategoriju uvrštavaju primjere *put* i *god* kao čestice koje modificiraju prvotno značenje leksema (*štogod, dvaput*); **(4) obilježje modalnosti** – modalne/vrijednosne čestice Silić i Pranjković (2007: 257–8) navode kao samostalke čestice na razini teksta (npr. *možda, vjerojatno, sigurno*), koje se u slučaju nesamostalne upotrebe u sklopu rečeničnoga ustrojstva određuju kao priložne riječi. Bojkovska et al. (2008: 276–9) modalne riječi izdvajaju kao posebnu gramatičku kategoriju koja može biti obilježje različitih vrsta riječi (priloga, glagola, pa tako i čestica); **(5) funkciju iskazivanja uskličnosti i pokaznosti** čija su sredstva iskazivanja prezentativi – kategorija čestica koja se navodi u gotovo svim analiziranim gramatikama (npr. *eto, evo, eno, gle* itd.). U nekim se gramatikama kao posebna kategorija navode i **(6) poštapalice**.

3.3 Čestice u nastavi – analiza priručnika za učenje stranih jezika

Nakon provedene analize obrade čestica u gramatikama južnoslavenskih jezika, otvara se pitanje obrade istih u priručnicima za učenje stranih jezika. Ovaj rad će se ograničiti na prikaz problema obrade čestica u nastavi slovenskog jezika, i to na materijalima kojima se služe studenti slovenskoga jezika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Na prvoj godini studija slovenistike studenti se služe udžbenikom *Gremo naprej* (Petric Lasnik et al., 2009), na drugoj udžbenikom *Slovenska beseda v živo 2* (Marković et al., 2009), a na trećoj udžbenikom *Jezikovod* (Ferbežar i Domadenik, 2008). Čestice se ciljano uvode u nastavu tek udžbenikom *Jezikovod*, u sklopu osme nastavne jedinice u vježbi naslovljenoj *Členek. Opazujte, kako podčrtane bedede določajo smisel povedi*. U zadatku se čestice tumače kao riječi za izražavanje vjerojatnosti, mogućnosti i nužnosti (*morda*); za naglašavanje tj. izražavanje odnosa prema izrečenom (*celo*); mijenjanje tipa rečenice (*naj*) te povezivanje teksta (*potemtakem/torej*). U cijelom se udžbeniku ova problematika obrađuje tek u dva zadatka, u kojima se od učenika traži da u tekstu prepoznaju riječi u funkciji čestica. S obzirom na kompleksnost ove problematike, smatramo da bi se u udžbenicima stranih jezika česticama trebao posvetiti znatno veći prostor, pogotovo ako se uzme u obzir način njihove obrade u ostalim vrstama jezičnih priručnika.

3.4 Čestice u rječnicima

Status i određivanje čestica kao zasebne vrste riječi također je i leksikografsko pitanje. Leksikografima poseban problem zadaje pitanje hoće li čestica nastala konverzijom iz druge vrste riječi dobiti status samostalnog leksikografskog članka. Govoreći o konverziji u hrvatskom jeziku, Tafra (2005: 106–7)

navodi nekoliko tipova partikulizacije u hrvatskom jeziku: (1) imenica > čestica (npr. *put*); (2) glagol > čestica (npr. *jest*); (3) prilog > čestica (*samo*, *međutim*, *možda*). Analiza klasifikacije čestica nastalih konverzijom na primjeru dvaju online rječnika hrvatskog i slovenskog jezika pokazuje da na *Hrvatskom jezičnom portalu* (HJP)⁴ nema sustavnog rješenja. To je jasno vidljivo na primjerima koje Silić i Pranjković (2007) određuju kao čestice (*potpuno*, *sasvim*, *osobito*, *užasno*), a koje su u HJP-u označene kao prilozi, dok su primjerice riječi *sigurno*, *možda*, *nasreću* i *srećom* označene dvjema odrednicama – kao prilozi i čestice. Analiza *Slovara slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ)⁵ također otkriva nesustavnost u obilježavanju te pojave. Tako je skupina primjera čestica navedenih u *Jezikovo-đu* u SSKJ-u označena neujednačeno: *naj* (dva rječnička članka – čestica, veznik), *torej* (dva rječnička članka – prilog, veznik), *celo* (prilog), *morda* (prilog). U rječničkim natuknicama ove se riječi objašnjavaju i kada imaju funkciju čestice (osim čestice *naj*), međutim nisu kao takve obilježene u rječniku.

4 Zaključak

Analizom jezičnih priručnika južnoslavenskih jezika ukazano je na njihovu neujednačenost i nesustavnost obrade čestica. Nepostojanje jasnih kriterija određivanja čestica vidljivo je i iz njihove rječničke obrade. Naime, pojedine se riječi, u analiziranim gramatikama određene kao čestice, u rječnicima označavaju kao prilozi ili veznici, dok se u nekim natuknicama, uz postojeće odrednice vrste riječi, dodaje i odrednica čestice. Analiza udžbenika pokazuje nedovoljnu zastupljenost obrade čestica u nastavnim programima stranih jezika, što je zasigurno i posljedica njihova neujednačena statusa u okviru različitih teorijskih pristupa. Iz toga proizlazi pitanje kako učenicima na optimalan način predstaviti ovu problematiku, posebno u okviru kontrastivnih gramatičkih analiza.

Literatura:

- BADURINA, Lada, 2008: *Između redaka: studije o tekstu i diskursu*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- BARIĆ, Eugenija et al., 2005: *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- БОЈКОВСКА ет ал., 2008: *Опита граматика на македонскиот јазик*. Скопје: Просветно дело.
- FERBEŽAR DOMADENIK, Nataša et al., 2008: *Jezikovod: učbenik za izpopolnjevalce na tečajih slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

⁴ <http://hjp.novi-liber.hr/>

⁵ <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>

- ЛАНТ, Г. Хораст, ФРИДМАН, А. Виктор, 2003: Спасов, Људмил (ред.): *Две американски граматике на современиот македонски стандарден јазик од Хораст Г. Лант и Виктор А. Фридман*. Скопје: МАНУ.
- КЛАЈН, Иван, 2006: *Грамматика српског језика за странце*. Београд: Завод за уџбенике.
- KNEZ, Mihaela et al., 2009: *Slovenska beseda v živo 2*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.
- KORDIĆ, Snježana, 2002: *Riječi na granici punoznačnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- LEVINSON, Stephen, C., 1983: *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- МАЉЦИЈЕВА, Вјара, ТОПЛИЊСКА, Зузана, ЂУКАНОВИЋ, Маја, ПИПЕР, Педраг, 2009: *Јужнословенски језици: Граматичке структуре и функције*. Београд: Београдска књига.
- МИШКОВИЋ-ЛУКОВИЋ, Mirjana i DEDAĆ, N. Mirjana, 2010: *South Slavic Discourse Particles*, Geotgetown-Kragujevac: Georgetown University – University of Kragujevac.
- PETRIC LASNIK, Ivana et al., 2009: *Gremo naprej*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.
- PINTARIĆ, Neda, 2002: *Pragmeme u komunikaciji*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- PRANJKOVIĆ, Ivo, 2005: Suznačne riječi i njihove vrste. *Zbornik zagrebačke slavističke škole*. Zagreb. 19–27.
- SEŠAR, Dubravka, 1992: O mogućnostima kategorizacije partikula u hrvatskom jezičnom standardu, *Suvremena lingvistika* 34. 252–262.
- SEŠAR, Dubravka, 2005: Čestice. *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- SILIĆ, Josip, PRANJKOVIĆ, Ivo, 2007: *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- СИМИЋ, Радоје, ЈОВАНОВИЋ, Јелена, 2007: *Мала српска граматика*. Београд: Јасен.
- СТАНОЈЧИЋ, С. Живојин, 2010: *Грамматика српског књижевног језика*. Београд: Књижевни центар.
- ТЕЖАК, Стјепко, БАБИЋ, Стјепан, 1994: *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- ТОПОРИШИЋ, Јоже, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.